

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De actualiteit van

Konrad Adenauer

(Keulen 1876-Rhöndorf bei Bonn 1967)

door *Ruud van Dijk*

De auteur is werkzaam aan het Duitsland Instituut en de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam.

Adenauer en Europa: heroriëntatie, verzoening, en *containment*

Als er een groep mensen als *founding fathers* van de Europese integratie van na de Tweede Wereldoorlog aangemerkt kan worden, dan hoort Konrad Adenauer, de eerste kanselier van de Bondsrepubliek Duitsland, erbij. Dit ondanks het feit dat hij aan het begin van de jaren vijftig, toen het integratieproject in de steigers werd gezet, leider was van een Duitse staat die nog onder curatele stond van drie bezettingsmogendheden. Vijfjaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog was de nieuwe Bondsrepubliek een geamputeerde en getraumatiseerde staat, op zoek naar een nieuwe politieke identiteit en gewantrouwd door de buitenwereld, inclusief de buurlanden waarmee de Europese samenwerking uiteindelijk van de grond werd getild. Adenauer kreeg echter politieke speelruimte dankzij de zich snel intensiverende Koude Oorlog met de Sovjet-Unie (de bezetter van Oost-Duitsland, de DDR), de behoefte aan economisch herstel (en de onmisbaarheid van de Bondsrepubliek daar-

bij), een nieuwe, permanente aanwezigheid van de Verenigde Staten in West-Europa, en ten slotte een alom gedeelde vastbeslotenheid om na de catastrofes van 1914-1918 en 1939-1945 een derde Europese zelfmoordcampagne te voorkomen.

Adenauers grootste verdienste is geweest dat hij vanaf het begin onvoorwaardelijk op de westerse integratie van de Bondsrepubliek heeft ingezet, en dit tegen aanzienlijke binnenlandse oppositie in, ook van zijn eigen partij. Economische en politieke samenwerking met Frankrijk en andere buurlanden, en vooral een militair bondgenootschap met dezelfde landen en de Verenigde Staten, beloofden de deling van Duitsland permanent te maken, maar Adenauer was bereid deze prijs te betalen, althans voor de afzienbare toekomst. Door zijn vasthoudendheid en initiatief, vooral tussen 1949 en 1955, legde hij de Bondsrepubliek zijn nu vanzelfsprekende westerse oriëntatie op. Zo gaf hij de buurlanden en de Verenigde

Staten de Duitse partner zonder welke de indamming van Sovjetinvloed, noch wederopbouw en samenwerking in West-Europa mogelijk zou zijn geweest.

EUROPESE INTEGRATIE

Adenauer was tijdens de beginjaren van de Europese integratie in de eerste plaats een regeringsleider begaan met de positie van zijn eigen staat. Hij was een machts-politicus, maar dit betekent niet dat hij geen toekomstvisie had, en nog minder dat ver-gaande Europese economische, militaire en politieke samenwerking er geen centrale plaats in hadden. Ondanks zijn anticom-munisme en keuze voor het Westen begreep Adenauer ook dat er voor Duitsland, gezien zijn ligging en zijn belangen in Centraal-Europa, geen alternatief was voor een prag-matische verhouding met (Sovjet-)Rusland.

Afkomstig uit een katholieke burgerlijke familie in Keulen (1876), klom Adenauer nog tijdens de regeringsperiode van keizer Wil-lem II tot burgemeester van zijn geboorte-stad. De naziperiode bracht hij door op een politiek zijspoor. Hij hield zich verre van het Hitlerregime, maar liet zich ook niet in met verzet ertegen. In 1945 volgde een terugkeer als burgemeester van Keulen, maar na een paar maanden werd hij door de Britse bezet-tingsautoriteiten ontslagen omdat hij in contacten met Franse functionarissen zijn bevoegdheden overtrad. Hierna werd Ade-nauer actief in de Christlich Demokratische Union (CDU), vanaf 1946 als voorzitter van de partij in Noordrijn-Westfalen. In 1949 ontpopte hij zich tot een energiek en voor-aanstaand campagnevoerder van de CDU in de westerse bezettingszones, en ook had hij veel invloed bij de opstelling van het CDU-verkiezingsprogramma. Zo werd de 73-ja-rige Adenauer haast zonder dat iemand het werkelijk in de gaten had de belangrijkste

CDU-politicus en, na de verkiezingsoverwin-ning van 1949, kandidaat voor het bondskan-selierschap. In september van dat jaar werd hij door de eerste Bondsdag tot kanselier gekozen.

Adenauer was een autoritair leiderstype. Hij was zo een geschikte figuur om het (West-)Duitse volk van een *Obrigkeitsstaat*-traditie naar een parlementaire democratie te voeren. Hij was een koele man die ook partijenoten en bondgenoten doorgaans wantrouwde. Dit wil overigens niet zeggen dat hij niet met anderen wist samen te wer-ken of geen advies kon aannemen. Zonder deze kwaliteiten, die hij wel degelijk bezat, zouden zijn successen niet te verklaren zijn. Zijn politieke stijl riep vaak weerstand op in binnen- en buitenland, maar in de eerste onzekere jaren van de Koude Oorlog was Adenauers eigengereidheid toch vooral een pluspunt. Zijn handelen was sterk gericht op resultaten. Zijn hoofdoelen stonden Ade-nauer doorgaans heel duidelijk voor ogen. Precieze invulling, prioriteiten en ook zijn methodes waren vaak, afhankelijk van om-standigheden, aan verandering onderhevig.

Namens de Bondsrepubliek zo snel mog-elijk weer zelfstandig te kunnen handelen en als gelijke behandeld te worden was Ade-nauers hoofdoel bij zijn aantreden. Nauwe samenwerking met de westerse geallieerden was volgens hem voorschift. 'Er is voor het Duitse volk geen andere weg terug naar de vrijheid en gelijkberechtiging', beklem-toonde hij in zijn eerste regeringsverkla-ring. In de eerste plaats zou het natuurlijk aan de drie westerse mogendheden zijn om de Bondsrepubliek soevereiniteit te verle-nen. Maar aan de keuze voor samenwerking met het Westen lag ook een duidelijke toe-komstvisie ten grondslag: de zo begeerde zelfstandigheid en gelijkheid wilde hij gebruiken om voor de Duitse buitenlandse politiek een nieuw, historisch gezien zelfs

revolutionair, begin te maken. Waar het te lang met funeste gevolgen voor zichzelf en anderen een onafhankelijke middenpositie had ingenomen in de Europese politiek, moest Duitsland zich volgens Adenauer nu eindelijk onvoorwaardelijk op het Westen richten. Alleen vergaande Europese samenwerking zou op lange termijn een nieuwe oorlog kunnen verhinderen. Alleen langs de weg van integratie met de rest van (West-) Europa kon Duitsland het vertrouwen van zijn buurstaten herwinnen, aldus Adenauer. Er was natuurlijk nog een andere drijfveer: die van het anticommunisme en de bij hem oprechte vrees dat de Sovjet-Unie haar macht vanuit de DDR verder westwaarts zou kunnen uitbreiden. Integratie was ook een vorm van *containment*.

VERZOENING MET FRANKRIJK

Vanaf 1949 zocht Adenauer intensief naar een verzoening met Frankrijk die de kern zou kunnen vormen van een bredere Europese economische en politieke integratie. Zonder Franse medewerking kon de Bondsrepubliek geen soevereine staat worden, zou er geen oplossing komen voor de aan het eind van de oorlog van Duitsland afgescheiden Saar-regio, en was er geen Europese samenwerking van de grond te krijgen. Het hoofddoel was de integratie van Duitsland, als zelfstandige middelgrote mogendheid, met Europese economische, politieke en militaire structuren die op hun beurt weer nauw gelieerd waren aan de Verenigde Staten, dit alles ook om verdere uitbreiding van Sovjet-invloed in Europa tegen te houden. Afhankelijk van de omstandigheden dacht Adenauer tijdens zijn ambtsperiode vaak verschillend over de precieze invulling — zoezer, dat zijn beleid soms tegenstrijdige principes leek samen te brengen — maar dit hoofdconcept had hij steeds voor ogen, en

de verzoening met Frankrijk stond voor hem altijd centraal.

In de beginjaren moest het initiatief, gezien de status van de Bondsrepubliek als overwonnen vijand, van anderen komen, ondanks Adenauers eigen werk achter de schermen. Een belangrijke eerste stap kwam op 9 mei 1950 in de vorm van een voorstel van de Franse minister van Buitenlandse Zaken, Robert Schuman, om de Franse en Duitse kolen- en staalindustrieën gezamenlijk onder een en dezelfde, onafhankelijke autoriteit te plaatsen. Adenauer verwelkomde dit als een grote doorbraak, en ging er namens de Bondsrepubliek enthousiast op in. Maar al vóór het Schuman-plan waren er belangrijke ontwikkelingen die behalve de westerse integratie van de Bondsrepubliek ook de Europese economische integratie hadden bevorderd (en waar Adenauer, noch Franse functionarissen als Schuman deel aan had). Het Amerikaanse Marshallplan van 1947 is een voorbeeld. In een periode waarin de toekomst van het continent uiterst onzeker leek, ondersteunde de Amerikaanse financiële en economische assistentie niet alleen het economische herstel, maar zette het ook al bakens uit voor een toekomstige Europese samenwerking via Washingtons eis van een gezamenlijk Europees plan. Niet alleen dat, de Amerikaanse regering besloot dat ook de westerse bezettingszones van Duitsland (het gebied van de latere Bondsrepubliek) deel zouden moeten hebben aan de hulp.

In de praktijk leidde het Marshallplan voornamelijk tot nationale hulpprogramma's, maar deze leverden wel een positieve bijdrage aan economisch herstel, zo ook in wat in mei 1949 de Bondsrepubliek werd. Hoewel het begin 1950 nog te vroeg was om van een wirtschaftswunder te spreken, was het herstel van de Duitse industrie toen al zodanig dat Schumans voorstel ook ontstond om Frankrijk greep te laten houden op de

economische opkomst van de Bondsrepubliek. En ook Adenauers reactie op Schumans voorstel kwam in de eerste plaats voort uit de politieke urgentie van het moment. De doorbraak zat hem er voor de bondskanselier in dat de Bondsrepubliek nu voor het eerst uit het internationale isolement kon komen door als volwaardige partner deel te nemen aan de voorziene supranationale organisatie (de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal). Hieraan moet wel worden toegevoegd dat Adenauer in februari 1952 zijn kabinet voorhield dat het Duitse volk 'een nieuwe ideologie gegeven moet worden. Dit kan alleen een Europese zijn.' Het ene, Duitslands terugkeer als volwaardig lid van de interna-

Adenauer maakte Duitse belangen of zijn eigen ideeën ondergeschikt aan de voorkeuren van Parijs

tionale gemeenschap, kwam voor hem altijd samen met het andere, de westerse, en in het bijzonder de West-Europese, inbedding.

Het initiatief in 1950 tot deelname van de Bondsrepubliek aan de westerse militaire integratie, in reactie op de Korea Oorlog, kwam formeel ook van anderen, vooral de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, Dean Acheson. Hij was het die de Fransen onder druk zette toe te stemmen in een Duitse bijdrage aan de verdediging van West-Europa, al kwam zijn initiatief bijna gelijktijdig met Adenauers eigen, vertrouwelijke, aanbod om soldaten te leveren aan het westerse bondgenootschap. Adenauer was oprecht bezorgd over mogelijke Sovjet- of DDR-acties tegen de Bondsrepubliek, maar tegelijkertijd zette hij de re-militarisering van zijn land als ruilobject in voor de

door hem zo begeerde soevereiniteit van de Bondsrepubliek. Europese militaire integratie, in de vorm van een Europese Defensie Gemeenschap is er nooit gekomen, maar Adenauer was even tevreden, en misschien wel meer, met het volwaardige lidmaatschap van een de facto onafhankelijke Bondsrepubliek van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie, dat er in 1955 voor in de plaats kwam.

Na 1955, toen de discussies in West-Europa vooral gingen over de manier waarop de samenwerking uitgebreid en verdiept kon worden, bleef de verhouding met Frankrijk voor Adenauer centraal staan, zozeer zelfs dat hij op verschillende momenten Duitse belangen, of zijn eigen ideeën, ondergeschikt maakte aan de voorkeuren van Parijs. Een voorbeeld is het tussen beide landen betwiste Saarland, waar Adenauer in 1955 bereid was een vorm van europeanisering te accepteren, de Franse positie, maar de plaatselijke bevolking in een referendum hetzelfde jaar overduidelijk haar voorkeur voor een terugkeer naar Duitsland uitsprak. In discussies tussen 1955 en 1957 over een nieuwe fase van Europese samenwerking hield Adenauer wederom de Frans-Duitse verhouding scherp in het vizier. Waar zijn minister van Economische Zaken, Ludwig Erhard, de voorgestelde gemeenschappelijke markt (de latere EEG) 'economische onzin' noemde, benadrukte Adenauer het politieke belang van Duitse steun voor deze Franse oplossing. Ironisch is dat de EEG een overwegend economisch succesverhaal werd, terwijl de door Adenauer gewenste politieke integratie ook vandaag nog op allerlei soorten van weerstand stuit.

Adenauers wantrouwen tegenover vriend en vijand, maar vooral de Britse en de Amerikaanse bondgenoten, nam ondertussen gestaag toe. Hij verdacht vooral Londen van bereidwilligheid tot het doen van conces-

sies aan de Sovjet-Unie, bijvoorbeeld over de status van West-Berlijn. Adenauer verweet de Verenigde Staten een misplaatste belangstelling voor een detente met Moskou, gebaseerd op een wederzijdse ratificatie van de Europese status quo, inclusief de Duitse deling. Ondertussen had Adenauer overigens zelf diplomatieke betrekkingen aangeknoopt met Moskou, in ruil voor de vrijlating van de resterende Duitse krijgsgevangenen in de Sovjet-Unie (1955), en ook had hij later zelf nog geprobeerd met de Sovjet-leiding een nieuwe *Ostpolitik* te ontwikkelen. De Frans-Duitse as bleef voor Adenauer echter de spil van zijn buitenlandse beleid, ook al stond hij sceptisch tegenover de confederatieve visie van een 'Europa der Vaderlanden' van de nieuwe Franse president Charles de Gaulle. De Gaulles veto over een mogelijk Brits lidmaatschap van de EEG in januari 1963 weerhield Adenauer er niet van diezelfde maand een nieuw verdrag met Parijs te sluiten. De op deze manier nog-

maals versterkte Frans-Duitse band zou tot na het einde van de Koude Oorlog de Europese politiek blijven beheersen.

SCHADUW

Meer dan zestig jaar na Hitlers oorlog, en ook al weer twintig jaar na het einde van de Koude Oorlog, zijn Europa's uitdagingen wezenlijk verschillend van die waarmee Adenauer zich in de jaren vijftig geconfronteerd zag. Adenauers visie van een economisch, militair én politiek geïntegreerd Europa blijft werk in uitvoering, en het is de vraag of een werkelijk federaal handelend 'Europa' er ooit zal komen. Maar dat een nieuwe grote Europese oorlog vrijwel ondenkbaar is geworden en Duitsland alom beschouwd wordt als een onmisbaar lid van zowel de Europese samenwerking als het Noord-Atlantisch bondgenootschap, is mede aan zijn leiderschap te danken. In deze zin leven we nog altijd in zijn schaduw.